

АЛЕКСАНДР БЕЛЯЕВ

АМФИБИЯ ОДАМ

ИЛМИЙ-ФАНАСТИК
РОМАН.

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1989

P2
B51

Р е д к о л л е г и я :

Ҳаким Назир (редколлегия раҳбари)

Анвар Обиджон

Фарҳод Мусажонов

Қуддус Муҳаммадий

Раим Фарҳодий

Пўлат Мўмин

Эргаш Раимов

Худойберди Тўхтабоев

Носир Ғозилов

Русчадан

НИЗОМ КОМИЛОВ

таржимаси

4803010201—143

Б ————— Доп.—89
М 352 (04)—89

ISBN 5-635-00320-6

(С) Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1979 й. (тарж.)

(С) Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1989 й. (тарж.) қайта нашр.

БАДИИИ ФАНТАСТИКА СЕҲРГАРИ

Нима учун одам қушлардай эркин учолмайди, балиқлардай тоза сувларда яйраб сузолмайди? Инсон ақл-заковати ҳар қанча қудратли бўлса ҳам барибир у лочин, бургутларга, уммонлар тубидаги мавжудотларга ҳавас билан қарайди. Осмонда учиш ва сув остида яшаш қўлидан келмагач, баъзи одамлар яширин ҳасад билан ёхуд очкўзлиги, олчоқлиги туфайли, сувда ва ҳавода яйраб юрган ўзидай тирик мавжудотларни овлаб қира бошлайди.

Ер юзидаги одамларнинг қитмирлигидан, олчоқлигидан безган даҳо олим доктор Сальватор оғир касал бўлиб, яшаши қийин бўлиб қолган бемор устида нозик ва мураккаб операция ўтказиб, унинг ўпкасига жабра улайди ва уни... балиққа айлантиради. Ихтиандр энди сувда яшовчи, гоҳо қуруқликка чиқувчи амфибия одамга айланади. Бу жаҳоншумул кашфиёт қандай оқибатларга олиб келишини сиз Александр Беляевнинг машҳур «Амфибия одам» асаридан билиб оласиз. Биз эса фақат айрим сирли ҳодисаларни эслатиб ўтамиз, холос. Буэнос-Айрес соҳилларида, Ла-Плата кўрфазида Денгиз иблиси бор экан, деган хабар одамларни саросимага солиб қўяди. Аллақайси балиқчининг қайиғини иблис чўктириб юборибди, бошқа бировнинг тўрини кесиб, гуж-гуж балиқларни сувга қўйиб юборибди, кимнидир чўкаётганида ўз елкасига олиб, соҳилга чиқариб қўйибди, деган миш-мишлар тарқалади. Баъзи олимлар денгиз қаърида одамдай ақлли иш қилувчи денгиз махлуқи йўқ, дейишса, бошқалари немис табиатшуноси Конрад Гесснер китобига суяниб, сув қизи, сув иблиси борлигини айтишарди.

Кейинроқ юз берган яна бир сирли ҳодиса ҳаммани гангитиб қўяди. Марварид изловчилардан бирига йиртқич акула ҳужум қилаётганида Денгиз иблиси ханжари билан уни ўлдириб, одамни қутқариб қолибди. «Медуза» кемасининг палубасида ҳамма тўпланиб, бу гапларга ишониб-ишонмай туришганида денгиз қаъридан чиққан, дельфинни от қилиб миниб олган махлуқни кўриб қолишади. Денгиз иблисининг испанча қичқиргани эса одамларни баттар довдиратиб қўяди...

Езувчи мана шундай сирли ҳодисаларни шу қадар равшан ва жонли тасвирлайдики, асарни ўқиётганлар ҳам марварид изловчиларга ўхшаб, ҳангу манг бўлиб қолишади.

Ажойиб-ғаройиб ҳайвонлар яшайдиган сирли боғ тасвири ҳам яшноқлиги билан сизни мафтун этади. Бу боғда икки бошли илонлар, ярми от, ярми сигир, ярми ит, ярми маймун ва ҳоказо ғаройиб ҳайвонлар яшайди. Даҳо олим доктор Сальватор илм-фан мўъжизаларини яратиш, инсониятга хизмат қилмоқчи. Лекин...

Буюк француз фантасти Жюль Верн анъаналарини давом эттирган романтик ёзувчи Александр Беляев жамият ҳаётидаги зиддиятлар, мураккабликларни тасвирлашда ундан ўзиб, илгарилаб кетади. Адиб истеъдодли олимларнинг эзгу ниятлари туфайли туғилган кашфиётлардан разил одамлар пул, мол-дунё орттириш учун фойдаланишини, бу йўлдаги аччиқ ҳақиқатларни, фожеий ишларни яширмай кўрсатади. Марварид изловчиларнинг бошлиғи Педро Зурита одам-балиқ — Денгиз иблисини тутиб, текинга ишлатишни кўзлайди: «Агар махлуқни тутиб олиб, қўлга ўргатиб, марварид излашга мажбур қилсам-чи! Сувда яшовчи бу қурбақа бир артел овчиларнинг ўрнини босиши мумкин. Фойдасини айтмасизми? Ҳар бир овчига топган марвариди ҳақининг чорак қисмини бериш керак. Ҳалиги қурбақа эса текинга ишлайверди. Бундан кўрада юз минг миллион пезет ишлаш мумкин!»

Педро Зуритага ўхшаган олчоқлар учун табиат мўъжизаларини, илм-фан кашфиётлари ҳам қадрсиз. Улар ғаройиб табиат ҳодисаларидан хайратланиш, завқланиш ўрнига фақат шахсий фойда ундиришни ўйлашга ўзининг қадим манфаатлари йўлида ҳар қандай жиноятлардан ҳам қайтмайди

Профессор Доуэль фалокатга учраган ёки оғир касаллик туфайли ўлимга маҳкум одамларнинг ҳаётини сақлаб қолиш мақсадида уларнинг танасидаги яроқсиз аъзоларни янгисига алмаштириш, биридан иккинчисига кўчириб ўтказиш — трансплантация соҳасида буюк кашфиётларга эришади. У мураккаб тажрибалар ёрдамида танасиз ҳайвонлар бошини тирилтиради. Профессор Доуэль қобилиятли шогирди-ассистенти Кернга бор билимларини ўргатади. Касали оғирлашганида эса, ўз жасадини илм-фан йўлида фойдаланишни васият қилади. Ассистент Кернда эса буюк кашфиёт қилиш учун доҳиёна истеъдод йўқ. Озми-кўпми қобилияти билан узоққа бориш қийин. Одатда талантсиз одамларнинг кўпчилиги бошқаларнинг ютуқларига ҳасад қилади. Ҳасад эса ёвузликни туғдиради. Керн ҳам озми-кўпми қобилиятини ишга солиб, махсус тўйимли қон тўлдирилган эритма ёрдамида, ўлган устозининг бошини тирилтиради. У, профессор Доуэлнинг оғир аҳволидан фойдаланиб, унинг кашфиётларини ёвузлик билан ўзлаштира бошлайди. Бу ўғирликни бутун дунёдан яшириб, сир сақлайди.

«Профессор Доуэлнинг боши» романини болалигимизда қайта-қайта ҳаяжон билан ўқир эканмиз, Александр Беляевнинг ўзи ҳам ёшлигида оғир касал бўлиб, қўл-оёқлари ишламай қолганида танасизлик фожеасини қандай ҳис этганлигини билмас эдик. Дарвоқе, «Совет Жюль Верни» деб шуҳрат қозонган Александр Беляевнинг ҳаёти қаҳрамонлари ҳаётидай, ёрқин воқеаларга бой, ранг-баранг ва ибратлидир.

Александр Романович Беляев 1884 йилнинг 4 (16) мартада Смоленскда, руҳоний оиласида туғилди. Ёзувчининг қизи кейинчалик бундай хотирлайди: «Саша саргузашт асарларни ўқишга ишқибоз эди. Ана шунақа асарларни кўп ўқиганидан, ўзи ҳам қандайдир ихтиролар қилишга, ёвузларга қарши курашишга, кимларнидир қутқаришга ташна бўлиб юрарди. Лекин у яшаган шаҳарда сирли воқеалар йўқлигидан, уларни излашга тушарди».

Отаси Сашани диний семинарийга ўқишга берди. Бўлғуси адиб 17 ёшида ана шу семинарийда ўқишни тугатди. Эҳтимол, унинг энг яхши асарларида турли диний-фалсафий тушунчалар, руҳий изланишлар теран очилишида ана шу мактабда олган билимларининг таъсири бордир? У мактабни битиргач, яна бадиий адабиётга, тасвирий санъатга, музыка, театрға қизиқиб кетди. Ҳаваскорлик спектаклларида актёр бўлиб, роль ўйнади. Фотографияни ўрганди. Таҳсилни давом эттириш учун Ярославлдаги ҳуқуқшунослик лицейига, айни вақтда консерваториянинг скрипка-ғижжак синфига ўқишга кирди. Таниқли адабиётшунос М. А. Соколова ёзишича, ёш Александр Беляев ўқишга пул жамғариш учун цирк оркестрида скрипкачи, театрда декоратор бўлиб ишлаган. Журналистика билан шуғулланган. Беш йилдан сўнг Саша ҳуқуқшунослик лицейини тугатгач, Смоленскға қайтиб келиб, суд маҳкамасида ишлай бошлади. «Смоленский вестник» газетасига музыка ва театр ҳақида мақола, тақризлар билан қатнашиб турди. Етти йил ишлаб, зарур миқдорда маблағ тўплагач, 1913 йилда Беляев хорижга саёҳатга кетди. Италия, Франция, Швейцарияни кезди, Байрон ва Шелли каби даҳо шоирлар, Брюллов ва Иванов каби буюк рассомлар қадами етган ҳушманзара жойларни кўрди. У Италияда Взувий вулқони кратерига чиқди, Помпея шаҳри харобаларини кезди, Венецияда гондола-қайиқларда сузди, Марселда машҳур Александр Дюманинг қаҳрамони — граф Монте-Кристо қамалган Иф қасрини, Римда меъморчилик, ҳайкалтарошлик, мусаввирликнинг дурдона ёдгорликларини томоша қилди. Бу саёҳатлар унинг асарларига ҳаётбахш таъсир кўрсатди.

Александр Беляев хориждан қайтиб келгач, «Смоленский вестник» газетасида муҳаррир бўлиб ишлай бошлади. Айни вақтда театрда ҳам қатнашди, скрипкачи ва фортепианочи бўлди. Адиб Смоленск симфоник жамияти, Глинка музыка тўғараги, Нафис санъатлар жамияти аъзоси бўлиб, шу ишлар юзасидан Москваға борган вақтларида Совет театр санъати асосчиларидан бири К. С. Станиславский билан учрашди. У бўлғуси адибнинг санъатга ўзини бағишлашини тилаган эди.

Аммо тез орада Александр Беляев оғир касалга йўлиқди. Суяк силига учраб, олти йил тўшакдан турмай ётди. Ирода қудрати билангина у, оғир касаллигига қарамай, чет тилларни, медицина, биология, тарихни, фан-техника янгиликларини ўргана бошлади. «Айтишим мумкинки, «Профессор Доуэлнинг боши» романи маълум маънода... автобиографик асардир,—деб эслайди адиб кейинчалик.—Уч ярим йил гипсланиб, оғир касал бўлиб ётганимда танамнинг ярмиси шол

бўлиб қолди. Қўлимни қимирлатсам-да, танам ҳаракатсиз бўлиб, фақат бошим, миямни ишлатардим, холос...»

Александр Беляев лирик романтик тасвирлари билан француз фантасти Жюль Вернга, ҳаёт фалсафаларини чуқур акс эттириш билан инглиз фантасти Герберт Уэллсга яқин туради. «Амфибия одам»ни ўқиганимизда Уэллснинг «Доктор Моро ороли» романидаги даҳшатлар ёдимизга тушади. Лекин, албатта, бу ерда сюжет ўхшашлиги ҳақида эмас, балки Беляевнинг бадиий истеъдод жиҳатдан икки улуғ санъаткорга яқинлиги ҳақида гап бормоқда. Дарвоқе, Александр Беляев 1934 йилда Ленинградда Герберт Уэллс билан учрашган, инглиз фантасти «Амфибия одам» ва «Профессор Доуэлнинг боши»га юксак баҳо берган эди.

Александр Беляев космонавтика асосчиси К. Э. Циолковский билан деярли бир вақтда космик училар илмий гипотезасини илгари сурди. Ернинг сунъий йўлдошлари илк бор Циолковский ва Беляев асарларида илмий жиҳатдан ишлаб чиқилди, десак янглишмаймиз. «КЭЦ юлдузи» романида секундига 8 км тезликда учувчи ракета Ернинг сунъий йўлдошига айланади. Сунъий йўлдошлар ёрдамида сайёралараро станциялар қуриш гоёси ҳам К. Э. Циолковский, Цандер ва Александр Беляев асарлари саҳифаларидан кейинчалик ҳаётга кўчиб ўтди. Бадиий ва илмий фантастика изидан АҚШ, СССР ва бошқа давлатларнинг фазогирлари космик кемаларда учиб, само сирларини ўрганишга киришдилар. «КЭЦ юлдузи» романида фазогирлар оралиқ станциядан Ойга учиб ўтадилар ва унинг сатҳини ўргана бошлайдилар. Александр Беляевнинг уч томли асарларига муқаддима ёзган олим Б. Ляпунов айтишича, адиб парвоз ҳақидаги илмий муаммолар юзасидан К. Э. Циолковский билан хат ёзишиб турган. Космонавтика асосчиси, Беляевнинг асарларини ўқиб, кўпчилик илмий гоёларини маъқуллаган. У Беляевнинг «Йўқликка парвоз» романига сўзбоши ёзиб, асарга юксак баҳо берган эди. Бу асарда ерликларнинг Тонг юлдузи — Венера — Зухра сайёрасига саёҳати тасвирланади. Асарда Ернинг миллион, миллиард йиллар илгариги ҳолати — Зухрада энди бошлангани, у ердаги яшноқ ўрмонлар, гигант ҳайвонлар, баҳайбат қушлар, ҳашаротлар, ғаройиб махлуқлар тасвирланади. Б. Ляпунов айтганидек, Беляевнинг бу романи бадиий ёрқинлиги жиҳатидан инглиз адиби Артур Конан-Дойлнинг «Йўқолган дунё» асарида қилинмайдиган.

Александр Беляев ижоди Москвада ва Ленинградда чиқадиган «Вокруг света» («Дунё бўйлаб»), шунингдек, «Всемирный следопыт» («Бутун дунё изтопари») журналлари билан боғлиқдир. Адибнинг «Профессор Доуэлнинг боши», «Амфибия одам», «Чўккан кемалар ороли», «Атлантиканинг сўнгги одами», «Ҳаво савдоғари», «Сувошти деҳқонлари» асарлари илк бор худди шу журналларда олам юзини кўрди. Бадиий савияси турлича бўлган бу асарларда кўтарилган илмий проблемалар кўп минглаб орзумандларни ҳаяжонлантирди.

«КЭЦ юлдузи» романида Ой манзараларидан ташқари фавқулудда саргузаштларни кўрмаймиз. Асар қаҳрамонлари Тошкент, Андижон, Уш орқали Помир-Олой тоғларидаги КЭЦ шаҳарчасига бориб, космик парвозларда қатнашадилар. Қаҳрамонлар Ойга қадам қўйгач, бундай манзараларга дуч келадилар: «Худди камалакдай товланувчи сеҳрли шарқ гилами дейсиз. У ер-бу ерда қордай оппоқ тизмалар, пуштиранг харсанглар кўзга ташланади... Тоғ биллурларига қараб бўлмайди, кўзнинг нуруни олади. Ёқутлар қон томчиларидай осилиб турибди. Тўқ сариқ гиацинтлар, қип-қизил пиронлар, қора метанитлар, бинафшаранг альмандинлар яшнаб турган гулзорни эслатади. Кўк ёқут, зумрад ва аметистлар уюм-уюм бўлиб ётибди... Қаердандир, қоянинг ўткир қиррасидан бир тутам нур ёғилляпти. Фақат олмосларгина шундай нур таратиши мумкин... Қимматбаҳо тошлар худди ранг-баранг шабнамдай, қоялар, чўққиларда тўшалиб ётарди...»

«КЭЦ юлдузи» романида Ойнинг ўтмиши ва келажаги ҳақидаги фикрлар ҳам ҳайратлантиради ўқувчини. Беляев ёзишича, Ойнинг кўринмас тарафида жуда катта, гигант жарлик бор — шу туфайли у ярим шар шаклини йўқотган. Бундан шундай хулоса келиб чиқади — Ой ҳар доим оғир тарафи билан ерга қараб туради. Келгусида Ойнинг парчаланиши давом этиб, Ер атрофида кичикроқ табиий йўлдошлардан иборат ҳалқа ҳосил бўлиши мумкин. Асар қаҳрамонлари Артемьев, Соколовский, Тюринлар юксак гоёвий кишилар қилиб кўрсатилади — улар Ойдаги олмос, жавоҳирларга бебаҳо хазина сифатида қарашмайди, кўмирни синдиргандай олмосларни ҳам синдириб кўришади. Ўттизинчи йил-

лардаги совет кишиларининг фидоийлиги жавоҳирларга нисбатан шундай муносабатни талаб қиларди. Аммо, эндиликда Ойга парвозлар астронавтларни илмий қизиқишдан ташқари қимматбаҳо тошлари билан ҳам қизиқтирса керак.

«Жаҳонгир» романи Александр Беляевнинг энг мароқли, ўткир сюжетли, бадиий пишиқ асарларидан бири. Бу ерда инсон руҳий оламини, унинг фикрлари, кайфиятини узоқ масофадан туриб, радиотўлқинлар орқали бошқариш муаммолари билан ахлоқий муаммолар — ирода қудрати, софдиллик, камтаринлик, гўзаллик, худбинлик, олчоқлик, ёвузлик муаммолари бир-бирига боғланиб кетган. Асарнинг бош қаҳрамони — истеъдодли, ғайратли, иродали, лекин ёвузликларга мойил Людвиг Штирнер инглиз фантасти Герберт Уэллснинг «Кўринмас одам»и — Гриффинни эслатади. Аммо бу ерда қаҳрамон мутлақо бошқа илмий кашфиёт йўлида ишлайди. У инсон туйғуларини — меҳр, нафрат, ҳатто севгисини олис масофадан бошқаришга эришади. Камтарин, нозиктаъб, малоҳатли қиз Эльза Глюк романдаги энг мафтункор образлардан биридир. У қудратли Штирнерни эмас, балки камтарин ва ҳалол юрист Отто Зауэрни яхши кўради. Аммо Штирнер ўзининг илмий қудратидан фойдаланиб, қизнинг руҳий оламини алғов-далғов қилиб юборади. Штирнер сирли қуроли ёрдамида шаҳардаги барча одамларни бир вақтда ялпи гипноз ҳолатига тушира олади. Детектив воқеалар бир-биридан сирли ва кескин тус олади. Автор драматик, фожеали воқеаларнинг ҳам ҳажвий, қулгили тарафларини нозик юмор билан тасвирлай олади. Аммо ана шу енгил юмор замирида теран фикрлар ётади. Шаҳардаги турли ижтимоий гуруҳларга мансуб одамларнинг руҳияти, кайфиятлари радиотўлқинлар ёрдамида атайлаб, чалкаштириб юборилганида ғалати манзаралар келиб чиқади. Эски сиёсий муҳолифлар — монархист (подшопараст) билан анархист (бебошлик вакили) қучоқлашиб, оғиз-бурун ўпишади. Дайди бола эса семиз полициячига гул тақдим қилади. Полициячи билан дайди бола бирга қўшиқ айтишади. Тилла магазин эгаси бойликларини ҳаммага текин улашиб юборади. Бу оммавий ярашувдан ҳам баъзи одамлар қўрқиб қолишади: «Инсон онги ва руҳиятини бу қадар жиловлаб олган душман ким ўзи? Хоҳласа, у одамларни қонхўр, жинни қилади, хоҳласа меҳрибон ва хотамтой қилиб юборади. Унинг учун одамлар кўғирчоқдай бир гап. Хоҳласа ҳузур бахш этади, хоҳласа, майиб-мажруҳ қилади, ўлдиради, ўлдирганда ҳам бирорта ўқ узмасдан, шовқин-суронсиз, ўзи кўзга кўринмай ўлдиради. Ҳа, бундай душмандан қўрқмай кўр-чи?»

Замонамизнинг атоқли адиби Чингиз Айтматов «Жаҳонгир» романини ўқиганми, йўқми — билмадик, аммо унинг «Асрга татигулик кун» романида Едигей қадрдон дўсти Қозонғопни бу оламдан сўнгги йўлга кузатиш олдидан суҳбат вақтида шундай гапларни эшитади: суҳбатда айтилишича, яқин келгусида марказдан туриб, одам миясига шундай сигналлар юбориладики, уларга сўзсиз бўйсунасан. Радиотўлқиндан келган буйруқ асосида қаёққа юриш керак бўлса, ўша ёққа юрасан. Юқоридагилар нимани буюрса ўша ишни қиласан... Бошқача, айтганда, одамлар манқуртларга айланади. Бу гапларни баъзилар чўпчак деб кулиб қўя қолишади. Аммо бу ҳазил-мutoйибалар замирида фалокат борлигини кўпчилик сезиб турарди. Хуллас, Александр Беляевни тўлқинлантирган оммавий гипноз, одамларнинг эркинлиги йўқотилиши муаммолари айниқса турғунлик йилларида реал хавфга айланди. Уша вақтларда ялпи ғояларга ишонмаган, ўз эркини бермаган, мустақил, ўзига хос фикрлаган қанча-қанча истеъдодли одамлар репрессия қилиниб, қамоқларга ташланди. Манқурт одамлар янада кўпайди. Бундайлар ўз тилига, динига, маданиятига сотқинлик қилдилар — ўз туққан онасини отиб ўлдирган манқуртга ўхшаб иш юритдилар. Ўзини асраш учун бошқаларга тухмат ёғдирдилар.

Александр Беляев ўттизинчи йиллардаёқ фашистларнинг қудратли шахс-суперменлик ғояларини, жаҳонгирлик ғояларини фoш этганди. Санъаткор сифатида Беляев жаҳонга ҳукмронликни даъво қилувчи Людвиг Штирнернинг мураккаб характерини руҳий таҳлил этади. У жуда ақлли, заковатли шахс. Эльза Глюкни қизгин севиб қолгач, қандай қилиб бўлса ҳам унга эришишга қасд қилади. У ўта мағрур, ўз кучига ишонган, илм-фанда жуда катта ғалабаларга эришган бўлса-да, кўпинча ўзини камтарин, хокисор тутати. Иложи борица адолатли иш тутати. Кекса меросхўр Оскар Готлиб қарзга ботиб, жар ёқасига бориб қолганида Штирнер (севгилиси маслаҳати билан) икки юз минг пулни текинга бериб юборади.

Штирнер ақл-заковати билан охири жаҳонга ҳукмронлик истаги бемаъни

эканлигини англайди. Ихтиёрий равишда инсофга келиб, жангни бас қилади. Истеъдодли рус олими Качинский унга каттазанглик қилиб, «Сиз ютқиздингиз.. ҳукмронлигингиз тугади. Ҳокимиятингиз парчаланиб кетди», деганида жаҳл чиқади: «Елғон! Ҳали сиз кўрмаган ихтироларим бор. Миллионлаб одамларнинг фикр тўлқинларини тўпловчи аккумуляция, мислсиз кучайтиргичлар... Ага! буларнинг барини ишга солсам ҳаммаларингизни янчиб, эзиб ташлаган бўлардим...»

Хуллас, олий одам ўз қудратидан, ҳокимиятидан, барча даъволаридан воқеада, софдил инсонлигига қайтади, оғир мусибатли изланишлар ниҳоясида шакл сифатида ўзини қайтадан топади. Шунинг ўзи инсон қудратидан далолат эмасми! Ёзувчи шахс руҳиятининг эволюциясини кўрсатиш учун қаҳрамон кундаликлари дан моҳирона фойдаланади. Штирнер «хотира дафтари» жамият ва истеъдодли шахс ўртасидаги мураккаб муносабатларни таҳлил этиш учун ибратли манбадир. Жамиятда ақл-идроксиз, гўзал ҳис-туйғуларсиз, лекин тайёр, муғамбир, пасткаш одамлар қадрланиб, ақл-заковатли, порлоқ истеъдодли одамлар қадрини топмаслигидан қаҳрамон руҳида зиддиятли кечинмалар, мураккаб ўзгаришлар юза беради. Ниҳоят, қаҳрамон оддий инсонликка қайтиш учун беҳисоб бойликларидан ҳам, ҳатто севгилисидан ҳам кечади... Бу ҳодиса ҳозирги ўқувчилар оммаси учун ишонарли эмас, чунки баъзилар, афсуски, чин инсон бўлишга эмас, пасткашлик билан бўлса ҳам бойишга, амал-мансабга, бир-бирларига ҳукмини ўтказишга хўрлашга интилади. «Жаҳонгир» романида зукко ўқувчини ўйлантириб қўядиган ахлоқий муаммолар кўп. Нозиктаъб, қалбан ва жисман гўзал Эльза Глюк неге истеъдодли Штирнерни эмас, балки ҳамма қатори оддий хизматчи Отто Зауерни яхши кўради? Нима учун Штирнер голиб чиқаётганида курашдан воз кечиб қочиб кетади? Сизни севмаган одамни зўрлаб севдириш мумкинми? Инсонийлигини нима? Шунга ўхшаш қизиқ муаммоларга асарнинг охирларида жавоб топиши мумкин.

Кўпчилик олимлар, ҳатто Альберт Эйнштейндай даҳо олимлар ҳам илмий муаммолар билан шуғулланишар экан, ўз кашфиётларининг зарарларини етарли тасаввур қилмаган... Александр Беляев баъзи асарларида медицина-тиббиётдаги кашфиётларнинг ижтимоий оқибатларини кўрсатади. Адиб «Амфибия одам» «Профессор Доуэлнинг боши» романларида кўтарган илмий-руҳий-ижтимоий муаммолар таҳлилини бошқа асарларида янада чуқурлаштиради. «Қиёфасини йўқотган одам» ва «Қиёфасини топган одам» романларида Александр Беляев инсон вужудининг ички секреция безлари билан шуғулланувчи эндокринология фани муаммоларига мурожаат қилади. Бадбашаралиги билан машҳур киноартист Тонио Престо чиройли одам бўлишни хоҳлайди. Доктор Цорн топган ғаройиб дори одамнинг қиёфасини ўзгартиради. Шу дори ёрдамида чиройли бўлиб олган Тонио ишсизлик, хор-зорлик азобларини бошдан кечирган аввалги «ўзлиги» ўлиб кетганидан изтироб чекади. Тонио душманларидан ўч олиш учун ғаройиб дори ёрдамида олчоқларни бесўнақай вужудларга айлантиради ва уни ҳам хор-зорликка йўлиқтиради.

«Қиёфасини йўқотган одам» романида ёзувчи қаҳрамоннинг жисмоний жиҳатдан бошқа одамга айланиш жараёнини тасвирлар экан, унинг руҳий оламидаги ўзгаришларни ҳам чуқур тасвирлайди. Бахтсиз болаликни бошдан кечирган бадбашара Тонио Престо кейинчалик машҳур, бой-бадавлат киноартист бўлиб кетган. У кино юлдузи, гўзал актриса Гедди Люксни севади. Аммо бадбашаралиги туфайли севгиси рад этилиб, чексиз изтироблар чекади. Тиббий кашфиёт туфайли чиройли йигитга айланиб қолгач, уни ўз хизматкори ҳам танимайди ва уйдан ҳайдаб чиқаради. Севгилиси ҳузурига бориб, ўзини танитишга интилади. Лекин қиз ҳам уни танишни хоҳламайди. Чунки, у илгариги, содда ва бадбашара, комик актёр Престони севишини тан олади. Бу чиройли йигитни эса ҳайдаб чиқаради. Киностудия раҳбарлари бадбашара актёрнинг чиройли бўлиб қолганидан ғазабланишади. Чунки, улар пакана, хунук, қулгили Тонио билан ўн йилга, бир қанча кинокомедияларга, миллион-миллион долларга шартнома тузишган «Биздан рухсатсиз, шартномани бузиб, чиройли бўлишга ҳаққингиз йўқ» дейишадилар. Ҳатто Тонионинг машҳур қингир бурни ҳам киночилар томонида сотиб олинган экан. Киносавдогарлар учун талант — иккинчи даражали гап энг муҳими — рекламага сарфланган миллионлар. «Талант билан не-не одамлар хор-зорликда яшайпти, реклама билан қобилиятсизлар шон-шухратга кўмилган. Хуллас, бадавлат киноактёрни ўз уйига ўғирликка тушди деб судга беришади

Тонио аранг қутилади. Асарда прокурорнинг «мантикий» хулосалари, ашаддий лўттибозлиги фош этилади.

Тонио Престо сотқин киносавдогарлардан ўч олишнинг ғаройиб усулини ўйлаб топади. У ҳамма нуфузли киночиларни хайрлашув зиёфатига таклиф этади. Талантли актёр Тонионинг хайрлашув зиёфатидаги нутқи романнинг энг ёрқин, эсда қоларли саҳифаларидан биридир. «Жаноблар ва хонимлар,—дейди у.— Хитойда бирор ножўя иш қилиб қўйган одам «қиёфасини йўқотган» деб, маънавий ўлимга ҳукм этилади...

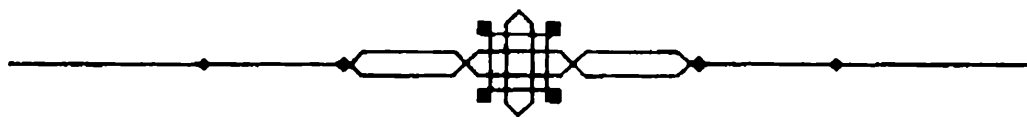
... Бизнинг олий маданиятли мамлакатимизда эса аҳвол бошқача. Бизда одамнинг қиёфаси ҳамёни билан жуда қаттиқ боғланган. Ҳамён қаппайган экан, ҳар қандай ножўя ишлар қилсак ҳам, хитойча маънода қиёфамиз ўзгармайди. Лекин, жисмоний қиёфамиз ўзгарса-чи, бундай одамнинг аҳволига вой. Бундай одамлар мол-дунёдан, нуфузидан, дўстларидан, ишидан, севгисидан айрилади... Тағин муҳтарам меҳмонларим мени гўзал мамлакатимизнинг ажойиб қонунларини танқид қиляпти деб ўйламанглар. Асло ундай эмас. Мен бу қонунлар ва одатларни оқилона деб биламан, уларга таъзим қиламан. Мен адашган фарзандингизни кечиринглар...» Зиёфат кечаси Тонио ғойиб бўлади. Ҳафталар, ойлар ўтиб машҳур киночиларнинг таналари қингир-қийшиқ ўсиб, бесўнақайлашиб боради... Кейин яна ажойиб-ғаройиб воқеалар бир-бирига уланиб кетади. Бу асарлар ўқувчига олам-олам завқ бериши, унинг маънавий оламини бойитиши табиийдир.

Ажойиб-ғаройиб ўлкалар, табиатдаги сирли ҳодисалар, олис саёҳатлар романтикаси Александр Беляевни ҳамиша мафтун этарди. У «Атлантиканинг сўнгги одами» романида совет бадиий фантастикасида биринчилардан бўлиб, олис замонларда йўқолиб кетган Атлантида қитъасининг ҳалокати сирларини тадқиқ этади. Асарда қуллар қўзғолони, шоҳ ва қоҳинларнинг орол фалокати вақтида қочиши, тирик қолган сўнгги талантнинг бошидан кечирганлари тасвирланади.

«Ҳалокатга учраган кемалар ороли» романида адиб романтик саргузаштлар, катта оламдан узилган хилват маъволар, жиноят олами кишиларнинг ўзаро жанжал-тўполонлари фонида яхшилик ва ёмонлик, мардлик ва тубанлик каби маънавий ҳодисаларни тасвирлайди.

Александр Беляев яшаб, ижод қилган йиллар ижтимоий ҳаётда фидойилик, ғайрат, ташаббус, айна вақтда ғоявий догатизм, репрессиялар авж олган, ёрқин ижодкорлар таъқибга учраган оғир синов йиллари эди. Беляев асарлари шаблондан, қолипдан узоқлиги, инсоният дарду ҳасратлари, орзу-армонларига хайрихоҳлиги, ёвузликка нафрат туйғулари билан йўғрилгани туфайли жуда кўп танқидларга ҳам учради. Халқнинг меҳрини ҳам қозонди. Унинг асарлари бағридаги романтик орзулар, илмий ва маънавий хазиналар ёш авлодни ҳамиша тўлқинлантиради ва эзгуликка чорлайди.

МАҲКАМ МАҲМУДОВ,
филология фанлари номзоди

АМФИБИЯ ОДАМ

ИЛМИЙ-ФАНТАСТИК
РОМАН

